

ZARDO‘ZLIK SAN‘ATI UZOQ TARIXGA EGA

Buxoro davlat universiteti San‘atshunoslik va pedagogika fakulteti

*Tasviriy va amaliy san‘at kafedrası Dotsenti **M.B.Azimova***

m.b.azimova@buxdu.uz

Amaliy san‘at asarlarini ta‘mirlash ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Kamolova Xadichabonu Shavqiddin Qizi

Annotatsiya Ushbu maqolada zardo‘zlik san‘ati tarixi Arxeologik topilmalar haqida yoritilgan. O‘rta Osiyoda zardo‘zlik juda qadimdan rivojlanib kelayotgan xalq amaliy san‘ati turlaridan biri to‘g‘risida ma‘lumot berilgan hamda Buxoro, Samarqand, Farg‘ona zardo‘zlik maktablari haqida ham yoritilgan.

Аннотация В данной статье рассматривается история ювелирного искусства и археологические находки. Даны сведения о ювелирном деле одном из видов народного искусства, развивающемся с древнейших времён в Средней Азии, а также освещены школы ювелирного дела Бухары, Самарканда и Ферганы.

Annotation This article examines the history of jewelry and archaeological finds. Information is given about jewelry making, one of the types of folk art that has been developing since ancient times in Central Asia, and also the schools of jewelry making in Bukhara, Samarkand and Fergana are highlighted.

Kalit so‘zlar: naqsh, zar ip, patila, korcho ‘p, do‘ppi, choka, kiyim, buyum, san‘at, bezak.

Biz bilamizki zardo‘zlik san‘ati uzoq tarixga ega bu san‘at – hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri zar ip bilan naqsh (kashta) tikish kasbi hisoblanadi. Uforschada zar (tilla), do‘zi esa (tikmoq) so‘zini anglatib kelgan. Birinchi zardo‘zlik Vavilonda paydo bo‘lib, u Rim imperiyasiga qarashli bo‘lgach, zar, ipak va jun ip qo‘shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan butun dunyoga mashhur bo‘lgan. Vizantiyada zardo‘zi kiyim-kechaklarni faqat imperator a‘yonlari, boylar kiyishgan. Vizantiya bilan muntazam madaniyat hamda siyosiy hamkorlik

qilishi tufayli zardo'zlik san'ati Eron podsholigi saroyida ham rivojlangan. Eronda zardo'zlik san'atining rivojlanganligiga XV-XVII asrda ishlangan zardo'zlik namunalari misol bo'la oladi. Vizantiyadan Qadimgi Rusga ham zardo'zlik san'ati kirib keldi.

Kichik Osiyo doirasida zardo'zlik XIII va XV asrlarda ham rivojlandi. Xulosa qilib aytganda Vizantiya qayerga ta'sirini o'tkazgan bo'lsa o'sha yerda zardo'zlik rivojlangan.

O'rta Osiyoda zardo'zlik juda qadimdan rivojlanib kelayotgan xalq amaliy san'ati turlaridan biridir. Arxeologik topilmalar va tarixiy manbalardan ma'lumki, O'rta Osiyo xalqlari orasida qadimdan I-II asrlarda zarbop kiyimlar, badiiy buyumlar ham keng tarqalgan. 1947-yili Toshkent viloyatining Vrevskiy qishlog'ida o'tkazilgan arxeologik topilmada ayol qabridan I-11 asrlarga tegishli zarbop kiyimlar topilgan hisoblanadi. Abdurazzoq Samarqandiy «Hindiston safarnomasi» asarida 1442 yili Shohrux zamonida Shimoliy Hindiston bilan Hirot o'rtasida turgan elchilarning sovg'alari orasida zarbop kiyimlar ham bo'lganligini aytib o'tgan. 1465-yili «Ashratxona» maqbarasi haqidagi hujjatlarda zarbop kiyimlar haqida bayon etib o'tgan. Hirotida yashab ijod etgan Vasfiy o'zining risolalarida zarbop kiyimlar hamda zardo'zlik kasbi to'g'risida bayon etgan. XVII asrda yashagan Samarqandlik shoir Fitratning asosiy kasbi ham zardo'zlik bo'lgan, u matolarga zardan ajoyib kashtalar tikkan. XIX XX asr boshlarida zardo'zlikning o'ziga xos maktabi yaratilgan.

O'zbekistonda Buxoro, Samarqand, Farg'ona hamda boshqa joylarda zardo'zlik maktablari ochilgan. Qimmatbaho matolardan tayyorlangan zardo'zi kiyimlar mahalliy aholini turli tabaqalarga bo'linganligini bildiradi. Bu kiyim-kechaklar asosan amir saroyidagilar va shahar boylari uchun tikilgan. Yuzlab qo'li gul zardo'z ustalar hammasi amir saroyining ehtiyoji uchun ishlagan. Bu ustalarning ko'pchiligi ota-bobosidan meros bo'lgan kasbi saroy ahllari uchun kamzul, chakmon, chalvor, poyafzal, belbog', salla, kulloh va jul tikishdir. Zardo'z kiyimlar xon buyurug'i yoki yaqinlari tomonidan bironta oilaviy tantana va bayram munosabati bilan tayyorlash buyurilardi. Hech kim, hatto eng katta amaldorlardan

birortasi ham yuqorida aytib o‘tilgan kiyimlardan hech birini o‘ziga buyurtirishga haqi yo‘q edi, ular zarbof kiyimlarni amir sovg‘a qilgandagina kiyishlari mumkin bo‘lgan.

Ayollar va bolalar zardo‘zi kiyimlarni faqat badavlat xonadonlarning an‘analaridagina kiyishgan, kiyimlarni ular bironta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan kiyishar edi. Boy xonadonlarning 8-10 yoshdan kata bo‘lmagan o‘il bolalariga sunnat to‘yi munosabati bilan zarbof to‘nlar kiydirishgan. XIX-XX asr boshlarida Buxoroda hukmronlik qilgan mang‘itlarning oxirgi sulolasiga talluqli zarbof kiyimlar yagona yodgorliklari nusxasi hisoblangan. 1800-1826 yillarda Haydarxon podsho davrida ishlangan zardo‘zi maxsilar (1810-yilda ishlangan) hozirgacha saqlanib qolgan. 1827-1860 yillarda Amir Nasrulloxondan juda ko‘p zarbof kiyimlar saqlanib qolgan. 1895- yildan 1911- yilgacha hukmronlik qilgan Abdulahadxonga mansub juda ko‘p zardo‘zlik kiyimlar saqlanib, o‘sha davr zardo‘zlik san‘ati gullab yashnagan davr hisoblanadi.

O‘rta Osiyoda zardo‘zlar boshqa hunarmandchilik kabi maxsus tashkilotga uyushgan bo‘lgan. O‘sha vaqtda Buxoroda 350 ga yaqin zardo‘z ustalar bo‘lgan ekan. Ular ustidan nazorat qilib turadigan maxsus tashkilot bo‘lgan. Sex ustasiga o‘xshash risolalari bo‘lib, u diniy rasm-rusumlarga hamda urfodatlariga amal qilishni talab etar edilar. Zardo‘zlarning ko‘pchiligi tevarakatrofdagi guzarlarga yaqin joylarda yashar edilar va shaharlarda bozorbop buyumlar tayyorlaydigan ustaxonalarining katta qismi aynan guzarda joylashgan edi.

Tashkilot uyushmasining boshlig‘i eng hurmatli va tajribali usta-oqsoqol yokida bobo bo‘lgan. U rasmiy ravishda saylanmay, bobo diniy-axloqiy masalalarni hamda ustalarning xatti-harakatlarini kuzatib borar edi. Agarda bobo bo‘lmagan holda oqsoqol uning o‘rnini bosib turardi. Oqsoqol Amir saroyi va amirlik ma‘muriyati o‘rtasidagi tashkilotning rasmiy vakili bo‘lib hisoblangan. U yirik buyurtmalar olishda va taqsimlashda, usta, xalfa, shogird o‘rtasidagi kizolarni hal qilishda, bozordan chakana ustaxonalardan belbog‘, ayollar bezagi, ro‘mol va hokazolarni sotib olishda xizmat qilgan. Amirning bosh amaldori zarur buyumlar ro‘yxatini qushbegidan oqsoqolga bergan. Oqsoqol yakka holda ishlaydigan

ustalardan buyum narxini kelishib» olgan va buyurtma ro'yxatidagi narsalarni olib qushbegiga ko'rsatgan.

Keyin esa oqsoqol ustalarni rozi qilgan. Oqsoqol bundan tashqari uyushma a'zolarining turmushi bilan chambarchas bog'langan bo'lgan. Oqsoqol uyushma a'zolarining rilasida chaqaloq tug'ilsa, to'y va marosimlarda nechta odam aytish, nimalar kerak bo'lishini, qancha to'yona qilish va boshqalarni hamda mana shu marosimlarga boshidan oxirigacha bosh-qosh bo'lgan. Oqsoqolga alohida maosh ajratilmay saroy topshiriqlarini bajargani, har xil xizmatlari uchun, to'y va marosimlarda choponlar kiygizishgan, pul va sovg'alar taqdim qilishgan. Oqsoqolga poykor, ya'ni yordamchi tayinlanar edi, u yosh ustalardan saylanib, unga xam maosh ajratilmas edi. Poykorga uyushma a'zolari to'y, o'lim, hovli to'yi va boshqa bazimlarda arzon matodan tikilgan chopon sovg'a qilardilar.

Buxoro amirining shahardan tashqaridagi Sitorai Mohi unda xalq amaliy san'ati turlaridan kulolchilik, misgarlik, kandakorlik, pichoqchilik, do'ppido'zlik va boshqalar qatori zardo'zlik buyumlari ham tashkil etilar edi. Xossa hamda Shirbudun saroylarida har yili bozor sayli bo'lib, unda xalq amaliy san'ati turlaridan kulolchilik, misgarlik, kandakorlik, pichoqchilik, do'ppido'zlik va boshqalar qatori zardo'zlik buyumlari ham tashkil etilardi. Eron, Arabiston hamda Rossiyadan keltiriladigan zar simlarining to'xtab qolishi zardo'zlik san'atining rivojiga putur etkazdi. Bu paytda zardo'zlik buyumlarining xillari ham o'zgardi.

Keyinchalik esa dabdabali to'nlar o'rniga do'ppi, ayollarning nimchalari, sumka, tufli, albom muqovalari, choyshablar, ko'zoynak g'iloqlari va divan yostiqlarining g'iloqi hamda boshqalar tikila boshlangan. Zardo'zlik san'ati bilan amirlik zamonida faqat erkaklar shug'ullanganlar, chunki ayollar qo'li tegsa, zar xira tortadi deb ularni bu ishga jalb qilinmas ekanlar. 1930-yilda O'zbekistonda rassomlar uyushmasi, uning qoshida zardo'zlik arteli tashkil etilib unga tajribali zardo'zlar taklif etildi.. Hozirgi paytda artel xalq talablarini qoniqtira olmagan sababli kengaytirildi va fabrikaga aylantirildi. Ishchilar va ustalar soni kundan kun ortib bordi. O'sha davrda talantli rassom Olimjon Majidov, talantli zardo'z Fayzullo G'aybulaev, Umar Hayotov va boshqa ustalar ko'plab shogirdlar qabul qilishgan

edi. Ular uslubda tikish, yangi shakllar topish ustida ijodiy izla-nib, turli buyumlar tikishardi.

Zamindo‘zi - bunda zar tikilayotgan kiyim yoki kiyim gulnaqshining zamini to‘liq zar bilan tikiladi. Zamindo‘zi siddi ustiga tikiladi. Siddi jaydari ipakdan tayyorlanadi. Birinchi navbatda ip 4 yoki 5 qavat qilinadi, keyin esa ikki qavat qilib o‘raladi. Shu hosil bo‘lgan ingichka shnurni (buravani) zardo‘zlikda siddi deb aytiladi. Zardo‘zlikda tikiladigan , joyi yuzasi katta yoki kichikligiga qarab, o‘lchamga moslab stanokda siddilar sariq bo‘z ustiga sakkiz, yigirma, yigirma to‘rt qator qilib tortiladi. Siddilar aniq hisob bilan tikiladi va ularning soni mo‘ljaldagidan ortiq bo‘lmasligi kerak. Aks holda, mavj yoki nusxalar buzilishi mumkin. Zamindo‘zida mavji yak ro‘ya va mavji du ro‘ya qismlari mavjud. Zamindo‘zi qadimda qimmat baho to‘nlarda ishlatilgan bo‘lib hozir zardo‘zi do‘ppilarning jiyagida qo‘llaniladi. Zardo‘z quyidagi tartibda ishlaydi. Usta erda, ko‘rpacha ustiga o‘tirib korcho‘pda tikadi. Korcho‘p oddiy yog‘och ramkadir. Bu ramkaga mato tortilib chiqiladi hamda bu mato ustiga sidirg‘a ko‘k, to‘q qizil yoki binafsha rangdagi baxmal qadab chiqiladi. Usta zardo‘z ikkita o‘ymoq angushvona yordamida tikib, o‘ng qo‘lining barmog‘iga tikuvchilar ishlaydigan charmdan tikilgan o‘ymoq kiyib tikadi. Hammamizga ayonki zardo‘zlik ikki qo‘l bilan tikilib, zardo‘zlik ignasi kalta va nozik bo‘lishi lozim bo‘ladi.

Tilla rangli zarni qizil hamda sariq iplar bilan kumush zarni oq ip bilan tikiladi Zar to‘rt qavat qilib patilaga, ya‘ni zar o‘raydigan cho‘pga o‘raladi. So‘ngra maxsus kartondan kesilgan gullar ustidan tikila boshlanadi. —Patila» degani oddiy yog‘ochdan yasalgan bo‘lib, chorrax va nafis qilib tarashlagan ichi kovlab qo‘rg‘oshin quyilgan bo‘ladi. Gullarni kesish uchun «gulbur» ishlatiladi. Axta va xoka yordamida kartonga naqsh tushuriladi. Keyin esa maxsus qaychi yordamida gulni kesib olinadi. Qadimgi zamonda karton bo‘lmagani uchun qo‘y terisidan qilingan gullar kesib tayyorlaganlar. XIX asrning o‘rtalarigacha zardo‘zlik gullari charmdan kesilgan oq charmni tila zar bilan tikish uchun sariq rang bilan bo‘yaganlar yoki oq zar bilan tikishga esa shundayligicha ishlatilgan. Charm

yumshoq bo'lganidan zar tekis chiqmagan, shuning ustiga surp yoki doka yopib, temir bilan urib tekislangan. Bu usul XIX asr o'rtalariga qadar davom etgan.

Rossiya shaharlariga olib borib sotiladigan tovarlar ichida zarbof karton qog'ozlarga o'rog'lik holda olib borilgan. Keyinchalik kartondan foydalanganlar. Buxoroliklar bu kartonni «qog'oz latta» deb yuritadilar. Qog'oz latta hozirgi kartonga qaraganda egiluvchan va sinmasdi. Hozir sinadigan kartondan foydalaniladi. Kartonni yuziga sariq bo'z yopish-tirishgan, bu holatda karton sinmaydi va bir tekisda chiqadi. O'sha davrda kartonni zardo'zlikda ishlatilishi katta ixtiro hisoblangan. Kartondan gul kesish tez va oson, ikkinchidan zar bilan tikish qulay va sifatli bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сулаймонова, М. Б., Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., & Тухсанова, В. Р. (2021). ДОСТИЖЕНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ И НРАВСТВЕННОЙ ЗРЕЛОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ. European science, (3 (59)), 53-56.
2. Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., Тухсанова, В. Р., & Сулаймонова, М. Б. (2021). ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ БЕСЕД ОБ ИСКУССТВЕ. European science, (2 (58)), 38-40.
3. Азимова, М. Б., & Ибадуллаева, Ш. И. (2017). XIX аср охири-XX аср бошларида Бухоро аҳоли турар жойлариинтерьер безаги (Файзулла Хўжаев уй-музейи мисолида). Евразийский научный журнал, (2), 379-383.
4. Ибадуллаева, Ш. И., & Амонова, Р. Ж. К. (2022). Коммуникативные Основы Художественной Культуры. Miasto Przyszłości, 28, 169-173.